

פרשת מטות יונתן גרוסמן

רוצח בשגגה ועיר מקלט

לקראת סופה של פרשת השבוע (וסופו של הספר) אנו קוראים את הציווי לעשות עיר מקלט בארץ, ואת דינו של הרוצח בשגגה. מדוע מביא הכתוב דין זה בסיום ספר במדבר? האם לא היה מתאים יותר שדין זה יופיע בפרשיות המשפטיות של התורה, כדוגמת פרשת משפטים (ואמנם, דין גלות לעיר מקלט מופיע גם בפרשת משפטים, כחלק ממשפטי רוצח)? עניינו של דין זה לפרשתנו?

ככל הנראה, הכתוב חוזר על דין עיר מקלט בפרשתנו, לא כחלק מדיני הרוצח אלא כחלק מדיני הארץ, כלומר, הפרשה שלנו יוצאת מנקודת מוצא של חלוקת הארץ. ביחידות שלפני ציווי זה אנו קוראים על גבולות הארץ, חלוקתה לשבטים וחלוקת ערים ללוויים, ובהקשר זה מבקש הכתוב להזכיר לנו כי יש להקצות ערים לטובת מקלט לרוצחים בשגגה.

יתר על כן, בסיומה של פרשת עיר המקלט אנו קוראים: "ולא תטמא את הארץ אשר אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל" (ל"ה, לד). פסוקים אלו מתאימים להיקרא לאחר הפסוקים על חלוקת הארץ לשבטים!

למרות הקשר זה, דומני כי אופי דין עיר המקלט שבפרשתנו הנו משפטי מובהק, עוד יותר מאשר בהופעות המקבילות של הציווי, ובזאת מבקש שיעורנו לעסוק.

ציווי עיר המקלט מופיע בתורה שלוש פעמים:

א. בקיצור נמרץ מופיע הדין לראשונה בפרשת משפטים, כחלק מדינו של רוצח: "מכה איש ומת מות יומת. ואשר לא צדה והא-להים אנה לידו ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה" (שמות כ"א, יג-יד).

ב. בפרשת השבוע שלנו, בהקשר של חלוקת הארץ לנחלות.

ג. בפרשת שופטים שבספר דברים (פרק י"ט) מופיע דין זה שוב בארוכה.

כדי לעמוד על האופי המיוחד של דין זה בפרשתנו אני מבקש לשים לב לדגשים השונים המופיעים בציווי אצלנו, על רקע הדגשים האחרים המופיעים בציווי שבספר דברים. מתוך השוואה זו נוכל, כמדומני, לעמוד על שני טעמים שונים, שהכתוב יוצק לדין גלות רוצח בשגגה:

1. מעמד עיר המקלט - בפרשתנו, בריחתו של הרוצח בשגגה לעיר מקלט קשורה באופן הדוק למשפט העומד בפניו. כבר בתחילה מודגש המשפט כתיאור זמן ישיבתו בעיר לאחר הרצח: "והיו לכם הערים למקלט מגאל, ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט" (ל"ה, יב). בהמשך אף מובא, כי אם אמנם יוצא הרוצח זכאי בדינו, כלומר הוכח כי הרצח אכן נעשה בשגגה ולא בזדון, אזי - "והצילו העדה את הרצח מיד גאל הדם והשיבו אתו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה" (ל"ה, כה). בפסוק זה נראה כי חובה על העדה להשיב את הרוצח אל עיר המקלט, וכי זהו חלק מגזר הדין המוטל עליו. רעיון זה מוכח מיד בהמשך הפרשה, באיסור לקחת כופר מאת הרוצח בשגגה: "ולא תקחו כופר לנפש רצח אשר הוא רשע למות (רוצח במזיד) כי מות יומת. ולא תקחו כופר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן (רוצח בשגגה)" (ל"ה, לב-לג). הכתוב משווה בין האיסור לקחת כופר מרוצח במזיד (במקום להמיתו), לבין האיסור לקחת כופר מרוצח בשגגה במקום להגלותו לעיר מקלט (ראה רש"י במקום שמדגיש כי מדובר ברוצח בשגגה לאחר משפטו). כלומר, הגלות לעיר מקלט קשורה להליך המשפטי שעובר הרוצח בשגגה. בניגוד לכך, אין בפרשייה שבדברים שום אזכור להליך המשפטי שעובר הרוצח. הפרשייה מתארת את עיר המקלט כמקום הגנה לרוצח מפני גואל הדם: "פן ירדוף גאל הדם אחרי הרצח כי יחם לבבו והשיגו... על כן אנכי מצוך לאמר שלוש ערים תבדיל לך" (דברים י"ט, ו-ז).

2. מעמד גואל הדם - בדברים, גואל הדם מתואר כקרוב המשפחה המבקש לנקום בהורג קרובו ולרצחו נפש. הכתוב מבטא זאת בשתי מילים ברורות: "כי יחם לבבו", כלומר: בשל כעסו הבלתי נשלט של הגואל, הוא עלול להרוג את רוצח קרובו.

גם פרשתנו מתחילה באווירה דומה: "והיו לכם הערים למקלט מגאל". ואולם, כפי שכבר הזכרנו, ישנו תיחום לזמן ישיבתו בעיר - "עד עמדו לפני העדה למשפט". מה יקרה לאחר המשפט? תחילה, שוזר הכתוב בתוך פרשיית רוצח בשגגה את אשר יקרה אם יוכח במשפטו כי הוא רצח במזיד. שני קטעים שונים מתארים אפשרות זו:

א. "ואם בכלי ברזל הכהו וימת... ואם באבן יד... או בכלי עץ" (ל"ה, טז-יט). כלומר, על פי כלי הרצח מוכח כי הרוצח הרג במזיד.

ב. "ואם בשנאה יהדפנו... או באיבה הכהו" (ל"ה, כ-כא). כלומר, על פי צורת הרצח מוכח כי הרגו במזיד.

לאחר שתי אפשרויות עקרוניות אלו ניגש הכתוב לבידור הדין במקרה אם הרג בשוגג. ברצונו להתמקד בסיום שני

17. ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען,

18. ערי מקלט תהינה.

19. לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם תהינה שש הערים האלה למקלט

20. לנוס שמה כל מכה נפש בשגגה.

קצרה היריעה מלנתח את משמעות המבנה כולו. ברצוני להתמקד בציר המרכזי של יחידה קטנה זו - החובה להקים שש ערים, שלוש בכל עבר של הירדן. חלוקה זו התמיהה כבר את חז"ל (ראה ספרי פר' קס, ובבלי מכות דף י' ע"א). חלוקה זו נראית לכאורה לא צודקת, שהרי בעבר הירדן המערבי גרים תשעה וחצי שבטים, ואילו בעבר המזרחי של הירדן גרים שניים וחצי שבטים בלבד. רש"י מביא את תשובת חז"ל ואומר: "אף על פי שבארץ כנען תשעה שבטים וכאן אינן אלא שניים וחצי, השווה מניין ערי המקלט שלהם, משום דבגלעד נפיש (=רבים) רוצחים" (רש"י על אתר).

תשובה זו אינה מספקת משתי סיבות. ראשית, כיצד יודע הכתוב כי בגלעד עתידים להיות רוצחים רבים, והאם ישנה כאן קביעה כי לאורך הדורות כולם משוללת מתושבי הגלעד (שבעבר הירדן המזרחי) הבחירה לשוב בתשובה, וכי לעולם עתידים להיות רוצחים רבים ביניהם? שנית, עיר המקלט נוגעת לרוצחים בשגגה, ודבר זה אינו נוגע לאישיותם של התושבים ולאופיים, שהרי רצח בשגגה מתרחש בטעות. וכי בגלעד נפיש טעויות?! (שאל זאת כבר הרמב"ן על אתר).

נראה כי התשובה לחוסר האיזון שבחלוקת הערים מצויה בפרשייה המקבילה בדברים. שם מופיע הטעם לחלוקה תמוהה זו: "פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח כי יחם לבבו והשיגו כי ירבה הדרך והכהו נפש... על כן אנכי מצוך לאמר שלוש ערים תבדיל לך. ואם ירחיב ה' את גבלך כאשר נשבע לאבתך ונתן לך את כל הארץ... ויספת לך עוד שלוש ערים על השלוש האלה. ולא ישפך דם נקי בקרב ארצך" (דברים י"ט, ו-י). כלומר, ערי המקלט אינן נמדדות על פי מספר התושבים, אלא על פי גודלה של הארץ - "כי ירבה הדרך". רוצח בשגגה צריך להגיע מהר ככל האפשר לעיר מקלט, לפני שגואל הדם ישיגו. על כן, בין אם תושבים רבים באזור ובין אם מעט, יש להגדיר ערים במרחק בריחה סביר, כדי שהרוצח יספיק להגיע אליהן לפני שגואל הדם ישיגו (הרמב"ן בפרשתנו הולך בכיוון זה ומחשב כי גודלו של עבר הירדן המזרחי דומה לגודל עבר הירדן המערבי - על פי גבולות ההבטחה).

למיקום ערי המקלט, ישנו דין נוסף המופיע רק בדברים: "תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך" (דברים י"ט, ג).

קטעים קצרים אלו. ישנו סיום זהה המופיע בקטע כעין פזמון חוזר: "גאל הדם הוא ימית את הרצח, בפגעו בו הוא ימתנו" (בפס' יט; כא). אם מתברר כי הרוצח הרג במזיד, אזי גואל הדם הוא שמוציא לפועל את עונש המוות. כביכול, לא בית הדין הורג את הרוצח; אלא אותו קרוב משפחה, שבתחילה ביקש הכתוב לגונן על הרוצח מפניו, הוא שמבצע את עונש המיתה בהוראת הכתוב (ובית הדין). בניגוד לתיאור בספר דברים, שם הגואל הוא "חמום מוח" שיש להגן על הרוצח מפניו, בפרשתנו יש לגואל הדם תפקיד חשוב בהליך השיפוטי, או לפחות בביצוע גזר הדין.

[אמנם, גם בדברים מופיע דין זה, אולם הוא מופיע ביחידה הבאה, לאחר דינו של רוצח בשגגה, וכדין נפרד. אצלנו הדין מובא כחלק מההליך שבו מברר בית הדין האם הרוצח הרג במזיד או בשוגג. בחומש דברים נראה, כי מדובר בשני הליכים משפטיים שונים לגמרי. נסביר נקודה מרכזית זו בהמשך דיוננו.]

3. מעמד הרוצח בשגגה - בתיאור הדין בחומש דברים אין ולו רמז, כי הרוצח בשגגה מצווה לשבת בעיר. זוהי אופציה הפתוחה בפניו, ראות כי הכתוב מצווה על הרוצח לשבת בעיר מקלט. את האמירה הראשונה פגשנו כבר - החזרת הרוצח לעיר המקלט בידי בית הדין לאחר משפטו, והאיסור לקחת כופר מאת הרוצח בשגגה במקום להושיבו בעיר המקלט. דבר זה דורש בירור יסודי, שהרי אם כל מטרת עיר המקלט להגן על הרוצח, מדוע לא נאפשר לאותו רוצח לצאת מן העיר אם הוא עצמו מעוניין בכך? הקושי מתחדד באמירה השנייה הקיימת בפרשתנו - "כי בעיר מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל, ואחרי מות הכהן הגדל ישוב הרצח אל ארץ אחוזתו" (ל"ה, כח). ישנו זמן מדויק, שרק בו יכול הרוצח בשגגה "להשתחרר" מעיר המקלט. מדוע לא יוכל אותו רוצח לצאת מן העיר בעת שירצה? אולי סכנת הגואל איננה קיימת עוד (למשל, אם מת או שגר במקום רחוק)? נעמוד על עיקרון זה בהמשך; בינתיים רק נדגיש כי עיקרון מחודש זה - ראיית עיר המקלט גם כמעין בית כלא-מופיע רק בפרשת השבוע שלנו ולא בפרשייה המקבילה בדברים.

4. בשולי הדברים ברצוני להעיר על נקודה נוספת המבדילה בין שתי הפרשיות. עד כאן התמקדנו בדגשים הקיימים בפרשת מסעי ושאננס קיימים בדברים. ישנה נקודה מעניינת המופיעה בדברים ואשר חסרה בפרשתנו. אצלנו אנו קוראים (יושם לב למבנה הכיאסטי של הציווי):

א. והקריתם לכם ערים - ערי מקלט תהינה לכם, ונס שמה רצח מכה נפש בשגגה.

ב. והיו לכם הערים למקלט מגאל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט.

ג. והערים אשר תתנו שש ערי מקלט תהינה לכם.

ד. את שלש הערים תתנו מעבר לירדן

מקלט. רעיון זה משתלב היטב עם פרשתנו, שבה הגלות מוצגת כעונש.

[בגמרא ישנם מספר דיונים בשאלה האם הגלות לעיר מקלט מכפרת או מיתת הכוהן מכפרת. בין כך ובין אם כך התפיסה הבסיסית היא כי יש צורך בכפרה, וכי הרוצח זוכה לה עקב ישיבתו בעיר המקלט.]

מדוע צריך הרוצח בשגגה להיענש? על פי פשט הכתובים נראה כי לכתוב אין טענה כלפיו, ובכל זאת הוא מחייבו לשבת בעיר המקלט, להתנתק ממשפחתו, מעבודתו ומרצף חייו.

דומה שהפסוקים החותמים את דין רוצח בשגגה בפרשתנו שופכים אור על עניין זה: "ולא תקחו כיפר לנוס אל עיר מקלטו לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן. ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה, כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל" (ל"ה, לב-לד). שפיכת דם אדם מטמאת את הארץ! בין אם הרצח נעשה בכוונת זדון (ואז הכפרה היא בשפיכת דמו של שופך הדמים) ובין אם הדם נשפך בשוגג, התוצאה היא שהארץ נטמאה, והארץ אינה "מסוגלת" להכיל את שופך הדמים בתוכה. הגלות לעיר המקלט נתפסת כיציאה זמנית מן הארץ, ורק לאחר הגלות ומיתת הכוהן, יכול הרוצח לשבת ולשבת בארץ - "לשוב לשבת בארץ עד מות הכהן". בארץ שה' "שכן בתוכה", ישנה רגישות מיוחדת לשפיכות דמים מחד, אך גם הבנה לטעויות אנוש טרגיות מזה; הארץ דורשת את סילוק שופך הדמים מעליה, אך המוסר המשפטי אינו יכול לסבול הריגת מי שהרג בטעות. הפשרה היא ניתוקו של הרוצח מהארץ, אך כפרה במיתת הכהן הגדול. לאחר שייכופר לו, יוכל הרוצח בשגגה לשוב לשבת בארץ.

ציווי זה מורה כי יש להקל את הדרך על אותו רוצח בשגגה שנס כעת על נפשו, הן בשילוט הדרכים (בבלי, מכות דף י"ע"א; רש"י ורמב"ן בדברים) והן בסלילת דרכים רחבות ונוחות להליכה מהירה (ראב"ע וחזקוני בדברים). גם הדגש כי הערים צריכות להיות במרחק שווה זו מזו"ושלשת את גבול ארצך" מופיע דווקא בדברים, וקשור כמובן לסיבה שהודגשה כבר-בריחה מהירה לעיר המקלט.

לאור הדגשים השונים שבשתי הפרשיות ניתן, כמדומני, להעלות שני תפקידים מרכזיים לעיר המקלט. כל תפקיד יכול לעמוד בפני עצמו, גם אם המימוש של שניהם מתבצע בו זמנית.

הפרשייה בדברים היא הפשוטה והאינטואטיבית ביותר. עיר המקלט משמשת כמקלט מפני גואל הדם. הכתוב מציע בפני הרוצח בשגגה אפשרות הגנה, מקום שבו לא יוכל גואל הדם להרגו (דיון מעניין בפני עצמו הוא האם מדובר בהגנה פיזית או בהגנה הלכתית-משפטית. נדמה לי כי כמה מחלוקות תנאים ואמוראים במסכת מכות (פרק שני) קשורות לשתי הבנות אלו). ומכיוון שזהו הדגש בפרשייה שבדברים, מודגשים דינים הקשורים מהותית לפעולת הבריחה של הרוצח מפני הגואל ולאופציית ההגנה שעיר המקלט מציעה לו: השילוט והכנת הדרכים. במקביל, גואל הדם מוצג כמי ש"חם לבבו", ויש להגן על הרוצח מפניו. כמו כן, אין ולו ברמז דרישה של בית הדין שישב בעיר זו. זוהי אופציה הפתוחה בפניו, אך אין סיבה משפטית שבעטייה נחייב אותו לגור דווקא בעיר מקלט (תפיסה זו ממשיכה את הקו העולה מהופעת הדין בפרשת משפטים).

החידוש שבתפיסת עיר המקלט מופיע בפרשת השבוע שלנו. אצלנו, לעיר המקלט ישנו תפקיד משפטי, והישיבה בעיר מהווה מעין עונש לרוצח בשגגה. אמנם הוא אינו מתחייב בעונש מוות (כרוצח במזיד), אך עדיין עליו לשבת ב"בית סוהר" - בעיר מקלט. ממילא, בפרשייה זו נמצא את עיר המקלט כחלק מרצף ההליך השיפוטי- הוא לא רק בורח לשם מיזמתו, אלא בית הדין מחזיר אותו לשם (בעל כורחו) לאחר שמצא כי הוא רוצח בשגגה. אסור לשחררו מעיר זו, ואין לקבל כופר תמורת הישיבה בעיר. שחרורו מהעיר תחום בזמן, ומותנה במיתת הכוהן הגדול. גם גואל הדם מוצג בפרשת השבוע כבעל תפקיד משפטי. הוא אינו רק הגורם המאיים שמפניו יש לגונן על הרוצח, אלא הוא גם שליח בית הדין למימוש העונש, כשיש צורך בכך. ומכיוון שהגלות לעיר המקלט מוצגת כעונש, הפרשייה משלבת בתוכה את דין ההורג בשגגה ואת דין ההורג במזיד. קיימת טענה מוסרית כלפי שניהם, באשר הם הרגו את הנפש, וגם אם עונשם שונה, העמדה הבסיסית היא כי שניהם חייבים בעונש ובכפרה על מעשיהם. ראוי להדגיש כי חז"ל פטרו מחובת הגלות מי שהרג באונס גמור. צריכה להיות מידה מסוימת של רשלנות כדי לחייב את הרוצח לגלות לעיר